Írta: Andrásfalvy Bertalan
2017. május 20. szombat, 00:00 - Módosítás: 2017. május 24. szerda, 05:58

A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről

Gondolatok népcsoportok, nemzetiségek kapcsolatáról. Szerep öntudat .

Az utóbbi évtizedek elméleti-néprajzi kutatásainak és felfedezéseinek középpontjában az a gondolat állt, hogy a kultúra jelenségei egymástól elválaszthatatlanok, egymással függvényrendszert, szerkezetet alkotnak. Az egyes jelenségek együtt többet jelentenek, mint azok egyszerű összege, a részeik csak az egész ismeretében értelmezhetők. [1]

A kutatások, melyek során ezek az elméletek megszülettek, elsősorban a törzsi társadalmaik körében folytak, kevésbé sikerült az ottani felismeréseket az európai összetett társadalmak népességére alkalmazni, nem utolsósorban azért, mert akkor az értelmezéseket óhatatlanul a nemzetek politikai történetére is ki kellett volna terjeszteniök. Vagyis egy ilyen vizsgálat esetében be kellett volna vonnunk a köztörténet tényeit, márpedig az európai néprajz –bár nemzeti tudományként egy nemzet, egy ország vagy nyelvterület egészére kiterjedően készítette összefoglaló áttekintéseit,– művelői mindig érezték, legalábbis a lelkiismeretesebbjei, hogy néprajzi módszerrel egy összetett, osztályokra, rétegekre osztott nemzet egészét nem tudja jellemezni. Az egész nemzetre kiterjedő műveltség-rajz, karakterológia szükségszerűen mindig a romantika, az elfogult, hamis nacionalizmus tudománytalan és manipulált politikai eszközévé vált. [2]

Egy nemzet, egy ország politikai határai közt lakó nép, de az egy nyelvhez tartozó, különböző politikai határok közt élő nép kultúrája nem képezheti a közvetlen néprajzi kutatások tárgyát, melyben a műveltség jelenségeit, közvetlen összefüggéseit, a részekből az egészt, – az etnológiai kutatások alapján kialakított módszerrel jellemezni lehetne. E megállapítás érvényét bizonyítja a gyakorlat is, a magyar néprajzi kutatások eddigi eredményei: csak olyan munkák tudták megmutatni a műveltség különböző részleteinek, részterületeinek szoros összefüggését, melyek egy kisebb népcsoportot választottak ki sokoldalú vizsgálatra. Ez legtöbbször egy falu, – mint Kocs, Harta, Átány, Kemse, Tápé, Mezőkövesd, Áj, Nógrádvarsány, [3] ritkábban egy falucsoport, mint Kászon a Székelyföldön, vagy néprajzi csoport, mint Kalotaszeg, Sárköz. [4]
Az úgynevezett néprajzi kismonográfiák, mint az Őrség, Kiskunság, Nagykunság, Jászság, Hajdúság, vagy a csángókról szóló népművészeti összefoglalás már érezteti azt, hogy választott, inkább földrajzi-történeti tájhatárok közt a műveltség korántsem nevezhető egységesnek, melyben a részek mind kölcsönösen összefüggnek és szerves egészet alkotnak. [5]
A közvetlen néprajzi gyűjtőmódszer és elmélet egy olyan népcsoportot ismerhet csak meg és jellemezhet mint kulturális egészet, melynek tagjai közt az értékrend azonos, állandóan kicserélődik, egységesül és mindenkire érvényesen megfogalmazható. Az így vizsgálható népcsoport lehet egyetlen falu,de gyakran ennél nagyobb is, elsősorban nem térbeli egység,

hanem összetartozó, egymást ismerő, egymást ,,mi"-ként felfogó és kiegészítő emberek közössége, mely képes minden tekintetben, – számszerűleg és testileg is megújulni, vagyis összeházasodási egység is.
[6]

Néprajzi csoportnak nevezem azt az egységet, mely a klasszikus néprajzi módszerű vizsgálódás tárgya lehet. A néprajzi csoportra ugyanúgy vagy megközelítőleg érvényesíthető a tengerentúli törzsi társadalmak kutatása közben kialakított módszer egy összefüggő kulturális szerkezet megismerésére.

Egy nép műveltsége, értékrendje stb. –a benne működő, azt alkotó néprajzi csoportok műveltségének, értékrendjének összessége,– de nem csak összege, hanem, –erre is következetesen alkalmazható az az elv, hogy az egész több, mint a részek összege,– van valami sajátossága is, mely csak ebben a méretben, kategóriában érvényesül és nyilvánvaló.

A rész és egész sajátos kapcsolata, összefüggése a néprajzi csoportnál kisebb egységekben, kategóriákban is szemlélhető. Az egyén jellemezhető csak lélektanilag egészként, a család mégis több és más, mint tagjainak néha egymással teljesen ellentmondó jellemeinek összege. A család egységét éppen a tagok különbözősége biztosítja. Külön szerepek, — de egy célú és szellemű szándékkal, programmal.

A néprajzi csoport sem jellemezhető úgy és azokkal az ismérvekkel, mint amivel az egyén írható le. A néprajzi csoportban ugyanúgy ellentétes jellemek és szerepek alkotnak egységet, hasonlóan a családhoz, de egészen más szinten. Egy néprajzi csoport műveltségét nem találjuk meg egészében egyetlen tagjában sem, s mégis egész és részeiben összefüggő, egymást föltételező részekről van szó. Egyik román kolléga hasonlata jut eszembe erről az egységről, a népi kultúra, tudás elosztásának mikéntjéről, ez a határjárásról szól: Régi szokás volt ez nálunk is, náluk is, hogy tavasszal bejárták a falu határát, megújították a határhalmokat. Egy falu határkerülete néha meghaladta a 40 kilométert is, s ennek futását kőről kőre, fáról fára senki sem ismerte elejétől végéig – de a falu ismerte. Mert a határkerülő csapatot mindig az a lakos vezette, melynek birtoka, legelője, szőlője, kaszálója, halászó vize éppen a határvonalon haladó határjárók közelében volt, mintegy így a saját határait mutatta meg a falu határaként. Ez átvitt értelemben is érvényes, és fordítva is. A néprajzi csoport minden tagjának, belső egyéniségének magyarázatához hozzátartozik az is, hogy melyik csoport tagja, melyiknek milyen része.

Csak a néprajzi csoport vethető össze tehát Malinowski, Boas, Benedikt stb. által kutatott népek helyi kultúrájával, azzal az egésszel, melyet megragadni, jellemezni kívántak. [7]

Az az elv, mely egy kultúra szerves egységét, szerkezetét hangsúlyozza, továbbvihető nagyobb, több néprajzi csoportot, nemzetiséget egységbe foglaló tájakra, népekre, országokra is. Ahogyan nem lehet megmagyarázni egy néprajzi csoporton belül egyetlen egyén vagy néprajzi jelenség szerepét sem az egész műveltség, az egész néprajzi csoport ismerete nélkül, – úgy kell továbblépnünk és felismernünk, hogy egyetlen néprajzi csoport (vagy nemzetiségi-néprajzi csoport) sem érthető meg az őt körülvevő, vele együtt élő, vele egy nagyobb egységet képező egész ismerete nélkül. [8] Ez azonban nem csak az ismeretre szorítkozik, mert az ismeret csak a valóság megközelítésének, ábrázolásának a módja. A valóságban is így van, legalábbis föltételezhető, hogy az egyes néprajzi csoportok (nemzetiségek is) létrejöttének, létének és fennmaradásának feltétele és meghatározója a többi, amely körülveszi. A többivel való kölcsönhatásban jött létre és él.

Ezen gondolatmenetemnek első, a későbbiekben példákkal szemléltetett tétele, s ez nem más, mint a műveltség a kultúra integritásáról kialakított elv továbbvitele. Ismereteink, szemléletünk és érzékenységünk hiányosságaira vezethető csak vissza az, hogy ezt a kölcsönösséget, egymás-föltételezést nem látjuk meg világosan.

Következő vizsgálódásaim során éppen azért merek átlépni a néprajzi csoportnál nagyobb, azokból összetett egységekbe, – mert azokra úgy tekintek, mint azon keretre, melyben a kisebb részek, tehát a néprajzi csoportok, beleértve természetesen a nemzetiségi néprajzi csoportokat is, szerepet, feladatot és értelmet kapnak. Mivel a néprajzi csoportnál nagyobb egységekről van szó, át is kell lépnem a szorosan vett néprajzi vizsgálódás határait is, és kísérletet teszek olyan egységek értelmezésére, melyben a néprajzi módszer, a hagyományos néprajzi kérdésfeltevések minduntalan kudarcot vallottak. Sok esztendős kutatás és töprengés van az itt leírtak mögött, mégis ez csak jószándékú kísérletnek, továbbgondolkozás és szemlélet-alakítás kiindulásának tekinthető.

Első példám is a néprajz és történelem határterületéről való, s mindkét magyarázatra szorul.

Amikor a magyarság –egyszerre vagy több hullámban– megszállta a Kárpát-medencét, igen határozottan megfogalmazható, jellemezhető természeti-földrajzi környezetet vett birtokba, tekintett megfelelőnek. Közismert tény, hogy megszállta a síkokat, folyóvölgyeket és dombvidéket, ritkán érte él és hatolt be a bükkerdők övezetébe, a középhegységekbe és szinte

teljesen elkerülte a magashegységeket. A magyarság mai elterjedése is – történeti okokból megtépetten, megközelítőleg ezt a térképet rajzolja meg.

A szinte lakatlanul hagyott magasabb hegységek fennsíkjaira egy másik nép bevándorlása és gyors előnyomulása is megindult, valószínű néhány évszázaddal később. Ez a népesség, helyesebben talán műveltség, a Kárpátok gerincén egymáshoz igen közelálló, egymásból kiszakadó, tehát genetikusan összefüggő néprajzi csoportokból állt. A szlovák-morva nyelvhatár hegységeiben érték el északi és nyugati elterjedésük határát, egyébként szlovák, lengyel, ukrán és román nyelvet beszéltek. Ez a műveltség a magashegység meghódítására kialakított stratégián alapszik, vlach, kisállattartó (elsősorban juh), (egyes csoportoknál transzhumáló) pásztorkultúrának is nevezhető. Azok a természeti viszonyok, melyekben elterjedt, nem biztosítanak önellátást, másrészt maga a gazdasági stratégia feltételezi az ott termelt, sajátos ,,áru" elhelyezésének lehetőségét, felvevőpiacát – másutt. A síkokon, völgyek és folyók mentén kialakult más irányultságú, stratégiájú kultúra, gazdálkodás nélkül ez a hegyipásztor műveltség nem jöhetett volna létre és nem maradhatott volna fönn. [9] Ha most szigorú következetességgel gondoljuk végig az egyes kultúrák belső összefüggéseit, akkor nyilvánvalónak kell tekintenünk azt a tényt is, hogy nem csak a gazdálkodás, a szorosan vett anyagi javak megtermelésével összefüggő kulturális területek, hanem az egész kultúra a szomszédokkal kölcsönhatásban jött létre.

Természetesen idővel, –a kultúrák történeti kategóriák, nem csak születnek és elmúlnak, hanem állandó változásnak is alá vannak vetve,– kialakultak más gazdasági stratégiát és így más kultúrát is jelentő magyar néprajzi csoportok, melyek benyomultak a korábban elkerült, kimaradt területékre, mint pl. a gyimesi csángók, és kialakultak románnyelvű néprajzi csoportok is, melyek nem magashegységi stratégiát folytattak. Minden esetben azonban az akkor létező, többi népcsoporttal való kölcsönhatásban.

Arról a tényről és jelenségről, hogy mindem néprajzi csoport keresi a maga területén azokat a természeti s más adottságokat, melyek kihasználásával, arra való szakosodással különleges, mások által el nem érhető javak birtokába juthat és ezekkel egy nagyobb táji munkamegosztásba kapcsolódik bele, melyben éppen sajátos terményeivel szerzi meg mások sajátos terményeit, már foglalkoztam korábbi tanulmányaimban. [10] Itt utalok csak arra, hogy a magyar helynévadásban is sok esetben tükröződik az, hogy egy-egy falu népe milyen sajátos termékek előállításával, szolgáltatások ellátásával szakosodott és kapott szükséges és nélkülözhetetlen helyet egy nagyobb tájon, település-szerkezeten és politikai építményen belül. Ezektől a szakosodott falvaktól a király szaktudásuknak, hozzáértésüknek megfelelő adót szedett és várt szolgálatokat. Baranya területén szinte napjainkig megyényi terület ellátására vágtak építő-, malom és köszörű-követ, s emellett jó szőlőt termelt Kővágószőlős. Tudjuk, hogy Vasason az Árpád-korban vasat bányászó és előállító népek laktak, mint ahogy igazolhatóan hasonló szolgálatokra utaltak a régiségben a következő helyneveik: Halászi (halászok faluja),

Solymár (vadászmadár-tartók, betanítók) Vizslás, Agárd (vadászebtartók és tenyésztők), Szántód (szántóvetők), Lovászi (lótartók és lóval szolgálatra kötelezettek), Márcadó (méhészek), Fazekas, Gölöncsér (agyagművesek). A kérdésnek elég nagy hazai irodalma is van, párhuzamai feltűnnek lengyel és cseh területen.
[11]
Közép-Amerikában és a Csendes-óceán szigetvilágában pedig olyan, szinte végletes szakosodásról, specializációról vannak adataink, mely a törzsi és paraszti szinten élő társadalmakat egymással olyan függő, egymást feltételező viszonyba rendezte, hogy nélküle puszta létük is veszélybe kerülne, illetve került is a gyarmatosításnak a szerkezetet meggyengítő, romboló hatására.
[12]
Mindez azt bizonyítja, hogy az emberiség kialakulása óta ugyanolyan erővel törekedett mindig a szakosodásra és ezzel az együttműködés kényszerítő kölcsönösségének megteremtésére, mint az önellátásra, a függőség felszámolására. A magyar király szolgáló népeinek szaktudását nem a fejedelem vagy a király kényszerítette rájuk, hanem azt kölcsönös viszonyban a nép építette ki, a király csak a maga hasznára adóztatta meg őket szaktudásuk kiaknázásával. A nagyobb egységben kapott sajátos szerep jelentőségét mutatja a magyar államiság kialakulása után a határőrök, kapuőrök, székelyek, tízlándzsások és más védelmi feladatokkal is megbízott csoportok kialakítása, szerveződése. Hasonló szerepet, sajátos feladatot kaptak a védelemben a szászok, kunok, besenyők is, s más szerepet kaptak ismét a beköltöző kálizok, izmaeliták, örmények és cigányok a középkor folyamán. Megjelenésük, szerepük föltétele a többi, nem határőrző, s más feladatokkal megbízott néprajzi csoportok és nagyobb egységük léte.

Nyilvánvaló, hogy nem csak a helynevekben is megtalálható szakosodás és szolgáltatások léteztek a középkorban. Sokkal többen lehettek azok a falvak, néprajzi csoportok, melyek településneve nem utalt arra, mivel foglalkoznak, miben mesterek, specialisták és milyen szolgáltatásokkal tartoznak az egységet megtestesítő, az államhatalmat képviselő királynak, de mindenekelőtt, mivel vesznek részt a táji munkamegosztásban. Számos példát ismerünk arra, hogy ez a sajátos szerep nem a falu hivatalos nevében, hanem csúfnevében, mellék-nevében tükröződik. Pl. Baranyában Gyümölcsös Egregy, vagy a falu lakóiról szóló csúfolódó mesében, rátótiádákban. Ezek sok esetben utalhatnak a gazdasági szakosodáson túlmutató, de azzal összefüggő szellemi, etikai „munkamegosztásra" is. Egy szerepkörre, melyre szükség van, anélkül, hogy pontosan tudnánk meghatározni. Ismét végtelenül sorakoztathatók arra is a példák, hogyan jelennek meg a történelem során egyes új szerepkörök, melyeket ismét egyes néprajzi csoportok, falvak szinte kisajátítanak maguknak. Hogyan jelennek meg bizonyos háziiparral foglalkozó falvak, melyek kocsikat, tengelyt, kocsikast készítenek, zsindelyt, gerendát, szőlőkarót és vasúti talpfát faragnak, követ vagy szenet bányásznak, kendert, lent termelnek, fonnak fel, szövőbordát, abroncsot, dongát, gyékényt dolgoznak fel, fuvaroznak, vadásznak, csempésznek. Maga a mezőgazdasági falusi termelésben is észre kell vennünk az eltérő színezeteket, hangsúlyt, az összeműködés feltételeit. Vannak borjú-nevelő és tejtermelő falvak, üsző- és ökör-nevelők, lótenyésztők, juhtartók, zöldséggel foglalkozók, aztán megjelennek a napszámos falvak, a jó szőlőmunkások, a jó kaszások, az árokások, a betonozók, ennek vagy annak a városban épült gyárnak a törzsgárdáját adó távoli települések.
[13]

Nem maga a tevékenység, a termelvény a fontos, hanem a szereposztás ténye. Maga a szerep is változhat, a lényeges, hogy a nagyobb egységben legyen helye, létének oka és célja, feladata, kapcsolata másokhoz a csoportnak is, – nem csak az egyéneknek.

Az eddigiekből a néprajzi csoportok szereposztásának két legvilágosabb területét rajzoltam ki. Az egyik amit gazdaságinak nevezhetünk, egyszerre épül a természeti adottságokra, a társadalmi szükségletekre és az illető népcsoport hagyományaira. Egyszerűen táji munkamegosztásnak nevezhetjük. A másik a néprajzi csoportok nagyobb egységének, politikai keretének védelmére alakul ki, nagyobb távlatú érdekazonosság alapján. (Határőrök s más, egy terület biztonságát szolgáló szakosodás). Mindkét esetben hozzátartozik a néprajzi csoport fennmaradásához, belső megújulásához ennek a szerepnek a tudata, vállalása, a vele való azonosulás, a szerep fölértékelése. Csak az a néprajzi csoport maradhat fenn, melynek van sajátnak érzett szerepe, öntudata e szerep értékéről. Öntudathoz szerep kell, szerepek elavulása, elvesztése után a népcsoport újat keres magának, melyet sajátjának vállalhat, mely különállását és nélkülözhetetlen szerepét biztosítja. Ha egy másikét veszi át, akkor abba bele kell olvadnia, mert attól nem tudja már magát szerepével is megkülönböztetni.

Vessünk egy pillantást egyetlen megye, Baranya néprajzi képének legfontosabb vonásaira mintegy 500 évet átfutva.

A középkori munkamegosztásról, szakosodásról alig tudunk többet, mint amit a helynevekből sejthetünk és részben szinte a múlt századig fennmaradt. Tudjuk, hogy a folyóvizek árterületén lakó magyar népcsoportok sajátos ártéri gazdálkodást fejlesztettek ki. [14] Tudunk határőrző székelyek, kisnemesi falvak létéről is. A 18. század elején utódaik még elkeseredetten küzdenek e szereppel járó kiváltságok megőrzéséért. Hiába, legfőképpen azért, mert hasonló szerepet nem vállalhattak vagy vállaltak már. A török hódítás szétzúzta ezt a szervezetet és vele együtt többé-kevésbé a gazdaságit is, a táji munkamegosztást. A török időket túlélt magyarság földrajzi elhelyezkedése ismét határozott és sajátos stratégia, életmód fenntartására illetve kiépítésére utal: Szigetvidék, Ormánység, Dunamente. Ez az ártéri gazdálkodás, valószínű sok középkori vonás megőrzésével, de új szerepének megfelelően sajátosan magyar a gazdálkodással szorosan összefüggő műveltségével, értékrendjével együtt.

A török időkben beköltöző délszláv telepesek ismét egy sajátos természeti-földrajzi –ha ez több vonásában ún. antropogén, vagyis az ember által előidézett is,– és társadalmi-politikai adottságok kihasználására törekedtek. Egy olyan szerepet töltöttek be, amire más néprajzi csoport nem volt vagy nem vállalkozott, vagy vállalkozhatott. Bár belső rendjüket kevésbé ismerjük 300-400 év távlatából, termelésük és későbbi szerepük is határozottan elkülöníti őket a terület többi néprajzi csoportjaitól. A szerbek kezébe kerül egy időben a kereskedelem, különösen a disznókereskedelem, a dohánytermelés, a vörösbortermelés. Nem csak kiváltságos határőrökké lesz nagy részük, de őbelőlük kerülnek ki a földesúri karhatalom szolgái, a hajdúk is. Szerepük elvesztésével magyarázható gyors visszaszorulásuk is.

A katolikus délszláv néprajzi csoportok közül nem egy talál rá olyan szerepkörre, melyben hiányokat pótolhat egy nagyobb tájon belül. Például a kupuszári-k, a káposztatermelők, a pécs-budai külváros fuvarosai, a mohácsi korsósok. Közel sem ismerjük teljes részletességgel ezt a paraszti életformán belül kialakított, de egykor mindenki számára világos, sajátos hangsúlyeltolódást az egyes termelvényeket illetően. Mindenesetre e szerepek, hangsúlyok szinte emberöltőnként változtak, de egy adott időben szerves, egymást kiegészítő munkamegosztás rendszernek tűnik összekapcsolódásuk.

A németek, –szinte ahány falu, annyi néprajzi csoport és értékrend,– egy egészen más munkamegosztásra és szerepre irányítják figyelmünket. Ők képviselik az árutermelést, a kistáji együttműködés keretein túlnyúló munkamegosztásban való részvételt, egyben egy kistáji munkamegosztásban is megnyilatkozó egyensúly, egy századokig érvényes értékrend türelmetlen felbontását is. Eredményes árutermelésük is föltételezi a környező néprajzi csoportok eltérő értékrendjét. Vagyis a szorgalomban szinte öngyilkos, önkímélést nem ismerő értékrend eredményessége feltételezi azt, hogy környezetében más értékrend szerint élő és másként gazdálkodó néprajzi csoportok is élnek. Német népismeret-kutatók állapítják meg statisztikai adatok alapján, hogy a baranyai-tolnai svábság születési arányszáma ott a legnagyobb, ahol vegyesen élnek a magyarokkal. A nagyobb német falvakból álló kistájakban ez a születési arány lecsökkent. Nem maga a föld, a gazdasági lehetőségek önmagukban, hanem a másik, a többi népcsoport eltérő értékrendje alakította ki a jellegzetesen sváb magatartást, mely több, ha nem is minden németajkú dél-dunántúli néprajzi csoportot jellemez. (Bár a kistáji munkamegosztásban is részt vettek, mint fazekasok, kőfaragók, székkötők, esztergályosok és házásók.) [15]

A fentebb elmondottak felvetik a biológiából vett hasonlatokat is. Sajátos szimbiózisról is beszélhetünk. Az egymást feltételezés mellett van egymás-kihasználás is, különösen ott, ahol a korábban együttélő, együttalakuló táji rendet hirtelen egy más vidéken kialakult értékrendet képviselő népcsoport lepi meg, amikor nem az együtt kialakított rend tart egyensúlyt, hanem egyik vagy másik népcsoport mögött politikai hatalom is fölsorakozik. A természetből vett hasonlattal, az egymást feltételező állat- és növényfajok néha egymásból élnek meg, az egyik egész létét építheti a másik gyengeségére. Jól érzem e hasonlatok veszélyét, de itt, a társadalom esetében nem külön fajokról van szó, hanem kultúrákról. Az egyenlőtlen viszony nem egy népcsoport alapvető és változtathatatlan biológiai sajátságaiból adódik, hanem a történelmileg állandóan változó, megújításra és alkalmazkodásra szolgáló szerepből, vagyis műveltségének egészéből, azt kialakító körülményekkel együtt. Az egyenlőtlenségek éppen egy-egy szerep elavulására, szükségtelenné válására is figyelmeztetnek.

A néprajzi csoportok közti lényeges értékrendi különbségeket gyakran úgy értelmezik, mint

időbeli, fejlődésbeli különbséget. Az egyik népcsoport megőrzi azt az állapotot sok tekintetben, melyben a másik néhány emberöltővel korábban volt. Stadiális különbségként is szokták ezt emlegetni. Nem sok értelmét látom annak, hogy ezekről az eltérésekről külön beszéljünk. Végül is az idő mindenhol egyformán jár, az úgynevezett késéseknek okai vannak, mint ahogy a változásnak vannak feltételei. A szerepek különbözőségeinek ez csak egyik értelmezése. Ismét egy hasonlattal megközelítve a lényeget: a család egész-ségéhez, lényegéhez nem csak azért tartoznak hozzá a gyermekek, mert ezek jelentik annak megújítását, a család újjászületését és fennmaradását, hanem azért is, mert nélkülük a felnőttek sem élhetnek teljes életet érzelmileg sem.

Kimondottan, vagy kimondatlanul hasonlót jelent az ún. ,.nyugat-keleti kultúrlépcső". A mi történelmünkben és Kelet-Európában ez így hangzik: valahol Nyugaton a Rajna-vidékén vagy Angliáiban, vagy Párizsban kialakul valami, ami aztán lassan-lassan elterjed másfelé is, halad Kelet felé, ahol kisebb-nagyobb késéssel jelenik meg. Ott Nyugaton alakult ki a feudalizmus, jött létre a felvilágosodás, az abszolutizmus, az ipari forradalom, a szocialista elméletek, a romantika, a konstruktivizmus, a szürrealizmus, a folklorizmus és a farmernadrág divatja. Pár évtized múlva mindez megjelenik fokozatosan Közép- és Kelet-Európában. [16]

Kelet-Európa gazdasági életében nem egyszer beszélnek a történészek az elkésettségről. Valóban, nem is lehet tagadni azt, hogy vannak gépek, termékek, eljárások, amelyek először ott Nyugaton jelennek meg, s csak jóval később jutnak el hozzánk. Véleményem szerint itt is szereposztásról van szó. Például: a flandriai, angol, rajnamenti igen fejlett és finom termékeket előállító lenipar a XVII. században csak a Balti területeik lentermelése, lenmagtermelése révén vált lehetségessé. Nemcsak az eredeti tőkefelhalmozás nyitja meg a nyugat-európai kapitalista fejlődés útját, hanem egy európai méretű szereposztás is.

Kisebb körben is felfedezhetjük az ehhez hasonló különbségeket: Baranyában is vannak olyan kulturális különbözőségek az egyes néprajzi csoportok közt, melyek abból adódnak, hogy az egyik már iparosodott, városiasodott, már letette a népviseletét, felhagyott szokásaival, nagyobb mértékben iskolázott, újabb földművelési eszközöket és eljárásokat alkalmaz, mint a másik. Az a bizonyos elmaradott másik pedig az előbbi, haladottabb múltját, népművészetét, szokásait őrzi, tükrözi.

Az önkényesen haladónak, fejlettnek nevezett módszerek, termékek, viszonyokhoz így időbeli folyamatokat kapcsolunk, és ezt nevezzük a fejlődés vonalának. Az utóbbi időben, igen gyakran kellett már felülvizsgálnunk ezt az értékelést. Régi, egyszer már meghaladottnak nevezett formákhoz térünk vissza a továbbfejlődés és haladás nevében. Bizonyos szempontból tehát, úgy mint a matematikai egyenlet két oldalán egyszerűsítünk, hogy az azonos tényezőket

kihúzzuk mindkét oldalon. Más szavakkal: az úgynevezett viszonylagos elmaradottság is szerepvállalás egyik módja, feltétele. Az egymáshoz igazított szerepek felett van a különböző szerepek összességén túlmutató egység, történelmi sorssal, melynek megőrzése, fenntartása, védelme nemcsak ennek a magasabb politikai, érzelmi sorsközösségnek, nemzetnek, országnak az érdeke, hanem az emberiségnek is.

Az úgynevezett elmaradott néprajzi csoport valami olyant is őriz, melyet a haladottabb feláldozott, elvesztett, amiről lemondott és szegényebb lett. A kikerülhetetlennek nevezett történelmi haladás nem minden téren jelent jobbulást, előrehaladást, gazdagodást. Ha az emberiség távlatából vizsgáljuk azt, csak napjaink legnagyobb, létünket is veszélyeztető problémáira kell gondolnunk, a fejlett technika, iparosodás következményeire: a világméretű környezetszennyeződésre, az atomháború veszélyére, a Harmadik Világ katasztrofális elszegényedésére.

Kisebb léptékben az egyes néprajzi csoportok műveltsége, művészete olyan formákat, értékeket menthet át egy nagyobb népesség, ország számára, a jövő társadalma számára, melyek megőrzése annak idején együtt járt bizonyos tekintetben a többitől való elmaradottsággal, nem egyszer anyagi hátrányokkal is. Nem rangsorolhatom a szempontokat, de néhányat itt felemlítek: Mi lenne a magyar és az egyetemes zenekultúrával Bartók Béla nélkül? S mi lett volna Bartók Béla zenéjéből, ha nem ismerheti meg azokat az „elmaradott” néprajzi csoportokat, melyekből neki életre szóló ihletet adtak a legszegényebbek? Mi lett volna Kodály Zoltán zenéjéből, ha a galántai szegény cigányok nem őrizték volna meg a XVIII. század magyar hangszeres zene töredékeit? A finnek Kalevalája sem született volna meg, ha Lönnrot Illés a legelmaradottabb karjalai részek, a szegények körorvosa nem lett volna? S mi lenne a mai nagy, fiatal tömegeket megihlető és mozgató néptánc-mozgalomból, a táncház és népzenei hagyományok felélesztésével, ha nem lettek volna szinte irracionálisán hagyományőrzők az erdélyi Szék lakói? Baranyában az ugyancsak tömegeket mozgató és a jövő számára kincset jelentő díszítőművészeti stílust és formavilágot őriztek meg az „elmaradott" bosnyák szövő- és hímzőasszonyok. Más, jövedelmezőbb tevékenységet is vállalhattak volna ahelyett, hogy hónapokon át díszítették, szépítették magukszőtte ruháikat, s a jövedelemből biztos tellett volna jobb házra, gazdasági eszközre stb. Mennyivel szegényebb lenne jelenkori közművelődésünk a bukovinai székelyek és a moldvai csángók –hogy a legszerencsétlenebb, legelmaradottabb néprajzi csoportunkat is megemlítsem– csodálatos költészete nélkül, melyek nemcsak költőinket, hanem ifjúságunkat is mélyen megillette a Balladák könyvén keresztül?

A nemzetiséghez való ragaszkodás mindig hátránnyal jár, anyagival, érvényesülésivel, s a XX. század gyalázatára –az elemi emberi jogok és méltóság csorbításával is– de az egész emberiség gazdagodásával is. E külsőségek, művészi megnyilatkozások, értékek mögött még jelentősebb erkölcsi értékeket is megőrizhetnek a legelmaradottabb, a kisebbségi és faji

megkülönböztetés által sújtott néprajzi csoportok, akár egykori gyarmatok törzsi társadalmának képviselőiről, akár európai nemzetiségekről van szó: például azt a magatartásformát, mely úgy látszik egyetlen alternatíva a haladás, fegyverkezés, a hatalom és technika sikereitől megmámorosodott emberiség számára. A magát anyagi igényeiben korlátozó, szellemi és erkölcsi értékeikre újra rátaláló teljes ember eszményét nem a nagy, történelmet formáló hatalmak, hanem a kis nemzetek, a kisebbségek, a szegények, az elmaradottak tartják magasba.

Az egész emberiség reménységére.

Forrás: Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1983–84. Tanulmányok a nemzetiségek történetéről a 18-20. században. Pécs, 1985. 449–458.

---

[1] Az úgynevezett funkcionalista és strukturalista etnológiai iskolákról van szó. Ortutay Gyula: Magyar népismeret, Bp.1937. Gunda Béla: A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása. Műveltség és Hagyomány. V. 3–12. p.

[2] A nemzet vagy nép-karakterológiára tett sikertelen kísérletekben egyén-lélektani vonásokkal kívántak népet jellemezni.

[3] Fél Edit: Kocs 1936-ban. Bp. 1941., Fél Edit: Harta néprajza. Bp. 1935., Fél Edit-Hofer Tamás: Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Handwenk. Göttingen.1972., Pro Christo munkaközösség: Elsüllyedt falu a Dunántúlon – Kemse község élete. Bp. 1936., Bodrogi Tibor szerk.: Varsány. Bp. 1978. stb.

[4] Dr. Kós Károly- Szentimrei Judit- Dr. Nagy Jenő: Kászoni székely népművészet. Bukarest. 1972., Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1982., Katona Imre: Sárköz. Bp.1962.

[5] Bálint Sándor: A szegedi nép. Bp.1968., Dömötör Sándor: Őrség. Bp., 1960., Tálasi István: Kiskunság. Bp. 1977., Bellon Tibor: Nagykunság. 1979., Szabó László: Jászság. Bp. 1982., Balogh István: Hajdúság. Bp. 1969., dr. Kós Károly- Szentimrei Judit- Dr. Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Bukarest. 1981.

[6] A néprajzi csoport ilyen felfogásával már foglalkoztam néhány tanulmányomban, azért nem részletezem itt. A legfontosabb ezek közt: Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi csoport, kistáj és régió. Népi kultúra – Népi társadalom. XI–XII. (39–58).

[7] Az említett szerzők magyarra fordított művei: Malinowski, Bronislaw: Baloma. Bp.1972., Boas, Franz: Népek, nyelvek, kultúrák. Bp. 1975. Máig nincs lefordítva egyik legjelentősebb munka ezen a téren: Benedikt, Ruth: The Pattern of Culture.

[8] Természetesen ugyanez érvényes a történelemre is. Egyetlen nép, ország történelme sem írható meg, nem érthető meg szomszédjai és az azokkal nagyobb egységet képező terület történelme nélkül.

[9] Hasonlóan az eurázsiai és észak-afrikai pásztorkultúrák is föltételeznek egy letelepedett földműves és kézműves népességet, melyekkel békés vagy erőszakos árucsere-kapcsolatban állnak.

[10] Andrásfalvy Bertalan: A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. Ethnographia. LXXXIX. 2. (1978) 231–241. p.

[11] Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.Bp.1970., Györtfy György: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle XV. 261–320. p.

[12] Nash, Manning: Primitív and Peasant Economic Systems. San Francisco. 1966. Malinovsky, Br: Baloma. Bp.1972.

[13] Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi jellegzetességek... In: Észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata. Szerk.: Babies András Bp. 1972. 123–167. p.

[14] Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása… Tanulmányok Tolna megye történetéből. Szerk: K. Balog János. Szekszárd, 1975.

[15] Nagy és igen tanulságos munka lenne történetileg áttekinteni egy bizonyos területen, pl. Baranya megyében kialakult és a történelem során állandóan változó, néprajzi csoportokhoz kötött munkamegosztást. Baranyára vonatkozóan is sok adatunk van, de így is csak hézagos a kép, melyet felrajzolhatunk. Mindenekelőtt azért, mert e szereposztás nemigen hagyott hátra írásos nyomokat. A legjellemzőbb és elvi jelentőségű példákból azonban itt néhányat bemutatok, – bár egyik másik vonatkozásban a tanulmányban már érintettem őket.

Mindenekelőtt a mecseknádasdi fazekasságra utalok itt. Ennek monografikus feldolgozását L. Imre Mária végezte el. A mi szempontunkból lényeges az, hogy röntgen-vizsgálatokkal bizonyítható az itt talált középkori cserépanyagnak helyben való elkészülte. A középkori magyar lakosságú Nádasd a táji munkamegosztásban már fazekas-falu volt. A török időkben itt megjelent délszláv „rác" lakosság is készített cserepeket, valószínű helybéli nyersanyagból és helyben. Az ide települő németek nem fazekasként érkeztek hazájukból, ezt a mesterséget valószínű itt tanulták meg, látván új telephelyük kedvező adottságait, a tűzálló agyag és erdők kínálta lehetőséget – és a hagyományt. Még a múlt században készült edényeken is megkülönböztethető az, hogy magyar vagy német megrendelő ízlése szerint készült. Idővel az itt található kőbányával kialakul a kőfaragók népes rétege, majd a kádároké, akik eleinte az erdőkre építették nyersanyag-beszerzésüket. A múlt század végén a kőfaragók a követ már külföldről hozatják (ausztriai homokkő, svéd gránit), a kádárok Szlavóniából a hordódongáknak alkalmas fát. Mecseknádasd ekkor kádár és kőfaragó falu, a fazekasságot az óbányaiak veszik át, s itt a mai napig is dolgoznak fazekasok. Látjuk, hogyan változott a szerep idővel, s nem a helybeli nyersanyag a döntő, hanem a szerepvállalás maga. Az iparosok nagy része kétlaki, ami nem csak azt jelenti, hogy a mesternek van kis földje vagy szőlője is, hanem a szegényebbje nyáron mezőgazdasági idénymunkával kereste meg kenyerét, télen fazekaskodott. Az iparosok számának hirtelen növekedését éppen a sajátos német öröklési rend és családszervezet tette lehetővé. A törzsöröklés folytán ingatlan örökség nélkül maradt másod és harmadszülöttek ipart tanultak, és a mesterséghez szükséges műhely alapításához kaptak csak készpénzben segítséget. Kitaníttatásukról a szülők és a legidősebb testvér egyaránt gondoskodott. Az iparos-szerep vállalása, s maga, az azt kényszerítő öröklési rend a

magyarok számára elfogadhatatlan szülői részrehajlásnak tűnt, bizonyos mértékig szégyennek is, s már csak ezért is húzódoztak ilyen szerep vállalásától.

Az 1828-as Regnicolaris Conscriptio már szépen mutatja azt, hogyan rendezi a szerepeket a felnövekvő megyeközpont a környezetében, részben éppen nemzetiség szerint is. Így a hegyháti magyarok fuvarozók, akik áruszállítást vállalnak a pécsi kereskedőknek és uradalmaknak egészen Grácig, Kanizsáig, Pestig, Győrig. A fuvarozással járó kemény életmód s egyben az erre való kitartó ló csak a magyar falvakban volt feltalálható. A Berzsenyi Dániel által elítélt magyar paraszti neveléssel lehetett csak fuvarbíró embereket nevelni, akik már gyermekkorukban megtanultak szabad ég alatt hálni, bánni a szilaj lovakkal, tűrni meleget és hideget. A „polgáribb" neveltetésű német gyermek erre nem is mert vállalkozni. A magyar falvak sajátos erdei állattartásával lehetett csak fuvaros-lovat nevelni. A német falvakban később is csak nehéz, mezei munkáira alkalmas, de fuvarra lassú lovakat tartottak. A pécskörnyéki német falvak viszont napszámba jártak az építkezésekhez valamint a szőlőbe. Kihasználva a város nagy építkezéseit, valóságos kőmíves falvak alakultak ki a németekből, pl. Szentkút, Magyarürög szomszédságában.

Igen figyelemreméltó a cigányság szerepvállalása. A legrégibb feljegyzések szerint mint fegyverkovácsok költöztek be Zsigmond idejében. A múlt században és századunkban, mióta több ismerettel rendelkezünk felőlük, élesen kirajzolódnak foglalkozási kasztjellegű törzseik. A lóvári–lókupec, cerhári–rongyos, szőnyegkereskedő, dirzári–köszörűs, kálderás–üstkovács, leketár–vaskovács stb. törzseket ismerünk a cigányul beszélő népességen belül. A romám nyelvet beszélő beás cigányok famunkások voltak, orsó, teknő, kanál-készítő mesterségüket családnevekben is viselik mind a mai napig. Most, mikor mindezek az eszközök már kimennek a használatból, Baranyában az állatgondozó szakma megy át munkakörükbe. Ahol még van kijáró csorda vagy csürhe, a csordás és kanász beás cigány. Mások már csak azért sem vállalják, mert e foglalkozások cigány-jellegűekké váltak. Ugyancsak a cigányok végezték a régi faluban a kemencerakást, tapasztást, döngetést, s más „tisztátalan" munkát. Az a tény, hogy valaki öntudattal tartozik valamilyen csoporthoz, igen határozottan megszabja magánéletbeli viselkedését is. Saját csoportján belül kialakult értékrend szerint él, vagy igyekszik élni, vagy kíván legalább látszani. Aki sváb, annak az életben a legnagyobb öröme az volt, ha társai, és azok legtekintélyesebbjei szorgalmát és takarékosságát dicsérték. (Munkára) éhes sváb – a legnagyobb dicséret. Ugyanezek a tulajdonságok a köztük élő magyarok számára: élhetetlen, kapzsi, kielégíthetetlen, telhetetlen fukar minősítést kapnak, s nem dicséretet jelentenek. Ld: Andrásfalvy B.: Ellentétes értékrendek összeütközése és polgárosodás. Tiszatáj. 1973. 27. évf. 8. sz. 105–110. p.

[16] Andrásfalvy Bertalan: Az árucsere, mint a műveltség egyik meghatározója. Múzeumi Kurir, 1982. 38. sz. 66–71.